

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СТАТЕЙ ПОЧАТКУ ХХ СТ. З ОГЛЯДУ НА ЇЇ СЛОВОТВІРНУ СТРУКТУРУ ТА ПОХОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано термінолексику літературно-критичних статей початку ХХ ст. Метою дослідження є опис особливостей походження термінів та термінотворення в текстах літературознавчих статей 1900–1920 рр. Для цього зафіксовано літературознавчі термінолексеми зі статей зазначеного вище періоду і на їх прикладах описано основні способи термінотворення, за якими формувались літературознавчі терміноодиниці. Ми виділили морфологічний, синтаксичний та лексико-семантичний способи з переважанням морфологічного у відсотковому відношенні. Також у статті розглянуто категорії термінів з огляду на їхнє походження, де ми виявили терміноодиниці, запозичені з грецької, латинської, італійської, французької, німецької чи англійської мов, іноді за участю мови посередника. Окрім того, зафіксовано питомі терміни та гетерогенні одиниці, тобто ті, які утворені поєднанням питомої та запозиченої основ. Кількість літературознавчих термінів з огляду на їхню структуру та походження подано у відсотковому співвідношенні.

Ключові слова: термінологія; термінолексика; літературознавчі терміни; запозичені терміни; питомі терміни; способи термінотворення.

Постановка наукової проблеми та її значення. За останні роки вітчизняне термінознавство значно поповнилось фундаментальними розвідками, присвяченими вивченню сучасних терміносистем. Найпродуктивніший розвиток українського літературознавства можемо спостерігати в другій половині ХХ ст. Очевидно, початковим етапом сучасного періоду системного опрацювання літературознавчої термінології можемо вважати видання «Короткого словника літературознавчих термінів» [15] й опубліковані пізніше наукові праці: «Літературознавчі терміни: довідник для учнів» [16], «Словник літературознавчих термінів» [17]. За словами Г. Крохмальної, «ці видання засвідчують поступ, видозміну ... терміносистеми, водночас можна припустити ще й певну її модифікацію та еволюцію» [14, с. 84]. Як галузь, літературознавство з'явилося і почало розвиватись значно раніше. Ми у своїй праці розглянемо тексти літературно-критичних статей початку ХХ ст., зосередивши свою увагу на словотвірній структурі та походженні терміноодиниць, які функціонують у цих текстах.

Матеріалом нашого дослідження є 170 термінолексем, зафіксованих у літературно-критичних статтях М. Сріблянського, М. Євшана, А. Товкачевського, Г. Чупринки, Г. Шерстюка та ін. 1900–1920 рр. із журналів «Літературно-науковий вістник» та «Українська хата» і з багатотомних видань праць І. Франка й Лесі Українки.

Актуальність теми зумовлена необхідністю поглибленого вивчення системи походження та

утворення терміноодиниць у літературознавчих статтях періоду раннього модернізму.

Предметом є генетичні та структурні особливості літературознавчих термінолексем цього періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська термінологія є об'єктом тривалого й усебічного вивчення, наприклад: філософську терміно-логію в текстах Г. Сковороди досліджували Л. Гнатюк, Д. Кирик, а в текстах І. Вишенського – Ю. Карпенко; історію вивчення та сучасні проблеми української літературознавчої термінології описував Є. Регушевський, також він уклав словники термінів, засвідчених у творах О. Кобилянської, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, П. Грабовського, М. Коцюбинського, Я. Головацького, М. Кропивницького, М. Старицького, Лесі Українки; термінологію в працях І. Франка описували Т. Панько та Є. Регушевський, який у співавторстві з С. Пінчуком уклав «Словник літературознавчих термінів Івана Франка» [26].

Формулювання цілей статті. Мета статті – описати особливості походження термінів та термінотворення в текстах літературознавчих статей початку ХХ ст.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: проаналізувати різні типи терміноодиниць, які функціонували в літературно-критичних статтях початку ХХ ст., дослідити походження та структуру термінів, виділити основні способи термінотворення, наявні в літературознавчих терміноодиницях літературно-критичних статей початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Словниковий склад сучасної української літературної мови, зокрема її термінне наповнення, формувався протягом тривалого історичного часу. Як відомо, лексика може бути **питомою** чи **запозиченою**. За цим же критерієм поділяють і терміни, які функціонують у сучасній українській мові. Більшість термінів у нашій мові є запозиченими.

Генетичний аналіз літературознавчої термінологіки наукових статей початку ХХ ст. засвідчив, що в її пласті наявні терміни:

1. Запозичені:

а) із **грецької** мови: *трагедія* (< грец. τραγωδία, букв. – цапина пісня) [24, с. 835]), *поезія* (< грец. ποιησις – творчість [24, с. 661]), *поема* (< грец. ποίημα – створювати [6, с. 1335–1336]), *пародія* (< грец. παρωδία – жартівлива переробка [24, с. 627]), *хроніка* (< грец. χρονικά – літопис [24, с. 912]), *епігон* (< грец. ἐπιγονος – народжений пізніше, нащадок [24, с. 311]), *поет* (< грец. ποιητής [24, с. 661]), *діалог* (< грец. διάλογος – бесіда, розмова [24, с. 268]), *неологізм* (< грец. νέος – новий і λογισμός – вислів [24, с. 576, 497]), *цикл* (< грец. κύκλος – коло [24, с. 918]), *строфа* (< грец. στροφή – поворот [24, с. 795]), *бібліотека* (< грец. βιβλιοθήκη < βιβλίον – книжка іθήκη – сховище [24, с. 115]), *метафора* (< грец. μεταφορά – переміщення [24, с. 534]), *алегорія* (грец. ἀλληγορία < ἄλλος – інший і ἀγορεύω – говорю [24, с. 41]), *ліризм* (< грец. λυρικός – ліричний [24, с. 494]), *антологія* (< грец. ἀνθολογία – збирання квітів [24, с. 69]), *хрестоматія* (< грец. χρηστομάθειά < χρηστός – корисний і μάθεω – вивчаю [24, с. 910]), *риторика* (< грец. ῥητορική [24, с. 733]), *бібліографія* (< грец. βιβλίον – книжка і γράφω – пишу [24, с. 115, 222]), *критика* (< грец. κριτική – здатність розрізняти [24, с. 464]), *комедія* (< грец. κωμωδία < лат. comoedia [24, с. 428]), *лірика* (< грец. λυρικός – ліричний [24, с. 494]), *автобіографія* (< грец. αὐτός – сам, < грец. βίος – життя і < грец. γράφω – пишу [24, с. 15, 117, 222]), *анекдот* (грец. ἀνέκδοτος – неопублікований [24, с. 61]), *апокриф* (< грец. ἀποκρυφός – таємний, прихований [24, с. 74]), *афоризм* (< грец. ἀφορισμός – визначення, вислів [24, с. 89]), *драма* (< грец. δράμα – дія; сценічний твір [24, с. 275]), *епіграф* (< грец. ἐπιγραμμά – напис [24, с. 312]), *епос* (< грец. ἐπώδη – епічна пісня [24, с. 314]), *ідилія* (< грец. εἰδύλλιον – малюнок, невелика лірична поема [24, с. 333]), *лірник* (< грец. λύρα [24, с. 597]), *міф* (< грец. μῦθος – слово, сказання [24, с. 530]), *монографія* (< грец. μόνος – один, єдиний і γράφω – пишу [24, с. 556, 222]);

б) із **латинської** мови: *трактат* (< лат. tractatus – обговорення, розгляд [25, с. 876]), *прокламація* (< лат. proklamatio – заклик [25, с. 766]), *рецензія* (< лат. recensio – огляд, обстеження [25, с. 805]), *сатирик* (< лат. satira < satira – суміш [25, с. 820]), *автор* (< лат. auctor – засновник, творець, письменник [25, с. 22]), *композиція* (< лат. compositio – складання [25, с. 542]), *фабула* (< лат. fabula – байка, переказ [25, с. 920]), *манускрипт* (< лат. manuskriptum – < manus – рука, scriber – писати [25, с. 618]), *алітерація* (< лат. ad – до, при і littera – буква [25, с. 54]), *сатира* (< лат. satira < satira – суміш [25, с. 820]), *ремінісценція* (< лат.

reminiscentia – спогад [25, с. 797]), *література* (< лат. litterature – буквенне письмо [25, с. 597]), *декадентизм* (< лат. decadentia – занепад [25, с. 228]), *футуризм* (< лат. futurum – майбутнє [25, с. 958]), *вірш* (< лат. versus – лінія, риска, рядок вірша [25, с. 221]), *гумореска* (< лат. humor – волога [25, с. 315]), *легенда* (< лат. legenda – те, що має бути прочитане [25, с. 586]), *орация* (< лат. orator < oro – говорю [25, с. 694]), *гумор* (< лат. humor – волога [25, с. 315]), що отримало своє сучасне значення через використання у давній медицині на позначення медичного поняття правильного і корисного співвідношення рідин в організмі людини [4, с. 372]);

в) із **французької** мови: *п'єса* (< фр. pièce – частина, шматок [25, с. 732]), *роман* (< фр. roman < старофранц. romans – оповідь романською мовою [25, с. 809]), *фейлетон* (< фр. feuilleton < feuille – лист, аркуш [25, с. 929]), *мотив* (< фр. motif [25, с. 657]), *стилізування* (< фр. stylistique [25, с. 861]), *брошура* (< фр. brochure < brocher – шивати [25, с. 188]), *журнал* (< фр. journal – газета [25, с. 444]), *белетристика* (< фр. belles lettres – красне письменство [25, с. 160]), *індивідуалізм* (< фр. individualisme [25, с. 466]), *романтизм* (< фр. romantisme [25, с. 809]), *сентименталізм* (< фр. sentimentalisme < sentiment – почуття, чуттєвість [25, с. 828]), *символізм* (< фр. symbolisme < symbole – символ [25, с. 834]); запозичені з **французької мови, але з латинським коренем**: *сюжет* (< фр. sujet < лат. subjectum – підкладне [25, с. 872]), *студія* (< фр. studio < лат. studeo – ретельно вивчаю), *редакція* (< фр. redaction < лат. red – знову і actio – дія [25, с. 790]), *консонанс* (< фр. consonance < лат. consonare – звучати в унісон [25, с. 549]), *натуралізм* (< фр. naturalism < лат. natura – природа [25, с. 664]), *реалізм* (< фр. realism < лат. realis – суттєвий, дійсний [25, с. 786]), *етюд* (< фр. etude – вивчення, дослідження, нарис < лат. studium – прагнення, заняття; вивчення [25, с. 436]);

г) з **італійської** мови: *новела* (< італ. novella – новина [25, с. 676]), *новеліст* (< італ. novellista [25, с. 676]), *новелістика* (< італ. novellista [25, с. 676]), *газета* (< італ. gazetta – дрібна венеціанська монета ХVI ст. [25, с. 228]); запозичені з **італійської мови, але з грецьким коренем**: *фантазія* (< італ. fantasia < грец. φαντασία – уява [6, с. 1713]); запозичені з **італійської мови, але з латинським коренем**: *лібрето* (< італ. libretto – книжечка < лат. liber – книжка [25, с. 591]);

д) із **німецької** мови: *пасквіль* (< нім. Pasquill [25, с. 717]); запозичені з **німецької мови, але з латинським коренем**: *реферат* (< нім. Referat < лат. referre – доповідати, повідомляти [25, с. 803]), *цитата* (< нім. Zitat < лат. cito – наводжу, проголошую [25, с. 975]), *цензура* (< нім. Zensur < лат. censura [25, с. 969]);

е) з **англійської мови, але з грецьким коренем**: *утопія* (< англ. utopia < грец. οὐ-те – ні і τόπος – місце [6, с. 1636]).

2. Питомі: *співомовка, рукопис, пісня, повість, розвідка, письменник, приписка, розділ, том, уступ, переповідження, переклад, заголовок, рима, повторення, збірник, збірка, місячник, письменство, жарт, замітка, записка, казка, літопис, малюнок, нарис, коломийка, оповідання.*

3. Гетерогенні, тобто такі, що складаються з двох основ – **питомої та запозиченої**: *віршописець* (< лат. *versus* – лінія, риска, рядок вірша [25, с. 221]), *віршомаз* (< лат. *versus* – лінія, риска, рядок вірша [25, с. 221]), *архівір* (< грец. *archi...* – старший, перший [25, с. 117]).

Окрім походження термінів, слід розглянути і їхню структуру. У термінології, яку ми вивчали, найпродуктивнішими є морфологічний та синтаксичний способи термінотворення, також наявні слова, утворені лексико-семантичним способом.

Морфологічний спосіб творення представлений такими різновидами:

– афіксацією (суфіксальний та префіксальний способи). Такий спосіб є досить поширеним як серед питомих, так і серед іншомовних термінів. Найпродуктивнішими є афікси: **-изм** (*декадентизм*), **-ник** (*лірник*), **-ик** (*сатирик*, *белетристика*, *новелістика*), **-ни** (*стилізування*), **-іст** (*новеліст*), **-ист** (*белетрист*, *памфлетист*), **архі-** (*архівір*). Також є низка слів, утворених нульовою суфіксацією (*уступ*, *нарис*, *розділ*);

– основоскладанням, яке є одним із найпродуктивніших різновидів морфологічного способу творення в термінології. Структурно-генетичний аналіз засвідчив, що в складі літературознавчої термінології існує два різновиди композитів залежно від походження їхніх складових частин:

1) терміни, утворені поєднанням двох чи більше власномовних елементів: *співомовка*;

2) терміни, до складу яких входять національні та іншомовні частини: *віршописець*, *архівір*;

– словоскладання в аналізованій терміносистемі є менш продуктивним, ми виявили лише кілька зразків цього способу: *утопія-оповідання*, *утопія-легенда*.

До прикладів **лексико-семантичного** способу належать терміни *жарт*, *записка*, *малюнок*, *повторення*, які перейшли із загальноживаної лексики в пласт термінів. Наприклад: 1) слово *жарт* у загальному вжитку має значення «сказане чи зроблене для розваги, сміху; дотеп, витівка» [27, с. 511], а за визначенням зі словника літературознавчих термінів – це «невеликий комічний літературний твір ... гумористичного чи сатиричного змісту» [18, с. 257]; 2) лексема *малюнок* у загальноживаній лексиці має значення «зображення предмета на площині, зроблене олівцем, пером, фарбами тощо» або «те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити собі» [31, с. 613], а за літературознавчим значенням – це твір, «словесне зображення явищ реальної дійсності в літературі» [31, с. 613]; 3) слово *записка* в загальному вжитку має значення «каркуш паперу, на якому що-небудь написано» [28, с. 255], а за визначенням за літературознавчою дефініцією – це «папери із записаними на них спостереженнями, думками, спогадами, зауваженнями і т. ін.» [28, с. 255]; 4) слово *повторення* в загальному значенні – це дія «зі значенням повторити, повторити і повторитися, повторяться» [31, с. 696], а за визначенням зі словника літературознавчих термінів – це «найпростіша стилістична фігура, яка вживається у фольклорній творчості, передусім у народній пісні та поезії, зумовлена емоційними та смисловими чинниками» [18, с. 540].

Часто трапляються вияви **синтаксичного** способу термінотворення, за допомогою якого утворено велику

кількість термінів у складі літературознавчої терміносистеми. Лінгвістичні дослідження свідчать, що в галузевих терміносистемах переважають номінації, до складу яких входять два і більше компонентів (праці Б. П. Михайлишина [20], М. П. Годованої [3], О. М. Іващишина [12], Д. П. Шапран [59], О. Г. Чумак [57], О. В. Чуєшкової [56], Л. В. Козак [13] та ін.). Терміни-словосполучення відіграють важливу роль у терміносистемі, «оскільки вони мають конкретніше, точніше значення завдяки залежним словам, що уточнюють значення певної термінолексеми. ... Кожен із детермінантів ... термінів-словосполучень указує на властивість відповідного предмета чи процесу, важливу ознаку, якнайточніше розкриває спеціальне поняття в різних сферах діяльності людини» [2, с. 65–66]. Термінами-словосполученнями легше передати особливість того чи іншого поняття. «Саме терміни-словосполучення здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні диференційні риси іменованого поняття» [19, с. 72], оскільки «ними легше, ніж іншими словотвірними засобами, передати належність до класифікаційного ряду, сформованого на родо-видовому відношенні понять» [5, с. 132]. Словосполучення найчастіше є назвами деталізованих, видових понять. В українському мовознавстві переважає погляд, згідно з яким «гіпонімічні парадигми логічно угрунтовані взаємодією між родо-видовими поняттями та частиною й цілим, ґрунтуються на імплікації чи виключенні понять» [22, с. 192–193]. Гіперо-гіпонімічні відношення між термінами конкретних систем з'являються або внаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів, або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень [22, с. 193]. Відношення роду і виду – один з основних різновидів найзагальніших відношень між поняттями. Зазвичай, слова-гіпероніми виражають родові поняття, а слова-гіпоніми – видові. У термінознавстві усталена думка, що в межах терміносистеми однослівні терміни, як правило, є гіперонімами, навколо яких групуються здебільшого терміни-словосполучення (гіпоніми), що передають видові відмінності родового поняття. Гіперо-гіпонімічній парадигмі властива нестабільність, тобто відбувається постійне поповнення її новими гіпонімами [23, с. 32]. Ланцюговий характер розвитку гіперо-гіпонімічних відношень показує звуження семантики в напрямі гіперонім – гіпонім і навпаки – розширення значення від терміна-гіпоніма до гіпероніма. У складі термінології, яку ми проаналізували, є тільки двокомпонентні терміносполуки, утворені за найтиповішою моделлю «прикметник + іменник» (*порівняльний метод*, *народницький напрям*, *хронікерська замітка*, *пророча утопія*, *релігійно-догматична утопія* і т. д.). У цих словосполученнях детермінант (слово з видовим поняттям чи гіпонім) властиво звужує значення терміна, наприклад:

1) *порівняльний метод*: слово *метод* має загальне значення – «прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [29, с. 692]. У поєднанні з прикметником *порівняльний* зі значенням «який ґрунтується на порівнянні і на встановленні співвідношень між досліджуваними предметами, явищами і т. ін.» [32, с. 258] утворює термін зі

звуженим значенням: *порівняльний метод* – «один із головних наукових методів, що шляхом порівняння встановлює спільне, особливе та окреме в досліджуваних явищах, в закономірностях їх розвитку» [39];

2) *пророча утопія*: слово *утопія* має загальне значення «літературний твір, в якому зображується ідеальний суспільний лад майбутнього» [34, с. 516]. У поєднанні з прикметником *пророчий* зі значенням «який пророкує що-небудь» [33, с. 273] утворює термін зі звуженим значенням: *пророча утопія* – утопія з елементами пророцтва;

3) *хронікерська замітка*: слово *замітка* має загальне значення «короткий запис, зроблений з метою зберегти в пам'яті якість спостереження, думку і т. ін.» [28, с. 213]. У поєднанні з прикметником *хронікерський*, що походить від слова хронікер – «співробітник газети, журналу, радіомовлення і т. ін., який дає інформацію у відділ хроніки» [35, с. 154] утворює термін зі звуженим значенням: *хронікерська замітка* – публіцистичний текст, який вміщує інформацію з журналістської, кримінальної і т. д. хроніки;

4) *народницький напрям*: слово *напря́м* має загальне значення «суспільна, наукова, літературна і т. ін. школа, течія, угруповання» [30, с. 164]. У поєднанні з прикметником *народницький*, що походить від слова народництво – «суспільно-політичний рух дрібнобуржуазної інтелігенції ... який ідеалізував селянську общину і заперечував керівну роль робітничого класу у революції» [30, с. 176] утворює термін зі звуженим значенням: *народницький напрям* – «ідейно-просвітницький рух українства за

звільнення з-під соціального та національного гноблення, який виник у першій половині XIX ст. в літературному середовищі» [18, с. 480]. Компоненти, що входять до складу терміна-словосполучення, з'єднані підрядним зв'язком узгодження. Терміни-словосполучення становлять близько 27 % від загальної кількості термінів, які ми виявили в літературознавчих статтях початку XX ст.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Більшість літературознавчих термінолексем, які ми виявили в статтях початку XX ст., є запозиченими з інших мов (~ 77 %), серед них переважають запозичення з грецької, та латинської, рідше – французької, італійської, німецької, англійської. Проте й термінологія власне українського походження займає велике місце. Цікавим є явище поєднання в одній термінолексемі основ із різних мов, проте такі вияви спостерігаються рідко. Щодо процесу термінотворення, то наявні різні способи, серед них у термінолексемі, яку ми виявили в наукових статтях початку XX ст., переважає морфологічний (~ 61 %). Цілком відсутній у статтях, які ми аналізували, аббревіаційний спосіб. Щодо морфологічного способу, то елементи такого творення спостерігаємо в питомих термінолексемах, а різномовні компоненти представлено в термінах синтаксичного способу термінотворення. Підсумовуючи, слід зазначити, що словотвірна структура та походження літературознавчої термінолексими є цікавим для подальшого їх вивчення в літературно-критичних статтях різних періодів, оскільки такий аспект допоможе встановити процеси творення літературознавчої термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко О. Нова поетична сила / О. Білоусенко // ЛН Вісник. – Львів – Київ, 1909. – Т. 47. – С. 3–8.
2. Гаращенко Л. Б. Багатокомпонентні термінологічні одиниці загальнотехнічної терміносистеми / Л. Б. Гаращенко // Термінологічний вісник. – Київ, 2013. – Вип. 2(2). – С. 65–71.
3. Годована М. П. Словосполучення як джерело поповнення української термінології / М. П. Годована // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 101–103.
4. Горнфельд А. Г. Юмор / А. Г. Горнфельд // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. – Санкт-Петербург, 1904. – Т. 82. – С. 372–373.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – Москва : Наука, 1977. – 247 с.
6. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / Под ред. чл.-кор. Акад. наук СССР проф. С. И. Соболевского / И. Х. Дворецкий. – Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – Т. 2. – 1905 с.
7. Євшан М. Боротьба генерацій і українська література / М. Євшан // Українська хата. – Київ, 1911. – № 1. – С. 30–43.
8. Євшан М. Добролюбов і його критична школа / М. Євшан // Українська хата. – Київ, 1911. – № 48. – С. 550–565.
9. Євшан М. Здобутки української літератури за 1911 рік / М. Євшан // ЛН Вісник. – Київ, 1912. – Т. 60. – С. 103–108.
10. Євшан М. Плач над упадком літератури / М. Євшан // Українська хата. – Київ, 1912. – № 1. – С. 27–33.
11. Євшан М. Українська література в 1913 році / М. Євшан // Українська хата. – Київ, 1914. – № 1. – С. 39–50.
12. Іващишин О. М. Структурні особливості та семантична диференціація термінів-словосполучень у науково-технічних текстах / О. М. Іващишин // Іноземна філологія: Республ. міжвідом. зб. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1996. – Вип. 109. – С. 41–44.
13. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.
14. Крохмальна Г. До питання еволюції української літературознавчої терміносистеми / Г. Крохмальна // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2011. – № 709. – С. 84–87.
15. Лесин В. М. Короткий словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – Київ : Рад. шк., 1961. – 370 с.
16. Лесин В. М. Літературознавчі терміни: довідник для учнів / В. М. Лесин. – Київ : Рад. шк., 1985. – 251 с.
17. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Київ : Рад. шк., 1971. – 486 с.
18. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

19. Локайчук С. М. Терміни-словосполучення в сучасній археологічній науці / С. М. Локайчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – № 1 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 71–76.
20. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – Київ, 1999. – № 4–5. – С. 48–50.
21. Ніковський А. Українська література в 1912 році / А. Ніковський // ЛН Вісник. – Київ, 1913. – Т. 61. – С. 170–183.
22. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів, 1994. – 290 с.
23. Романова О. О. Гіперо-гіпонімія в українській швацькій термінології / О. О. Романова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – № 765. – С. 32–35.
24. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – Київ, 1974. – 776 с.
25. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – Київ, 2000. – 1018 с.
26. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук. – Київ : Наукова думка, 1966. – 272 с.
27. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – 550 с.
28. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3. – 744с.
29. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – 840 с.
30. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 5. – 840 с.
31. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – 832 с.
32. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 7. – 724 с.
33. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – 976 с.
34. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – 659 с.
35. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11. – 700 с.
36. Сріблянський М. Етюд про футуризм / М. Сріблянський // Українська хата. – Київ, 1914. – № 6. – С. 449–465.
37. Сріблянський М. На сучасні теми / М. Сріблянський // Українська хата. – Київ, 1911. – № 1–3. – С. 111–122, 170–186.
38. Сріблянський М. Українське письменство року 1908 / М. Сріблянський // Українська хата. – Київ, 1909. – № 1–10. – С. 18–24.
39. Тема «втрачених ілюзій» в творах Оноре де Бальзака. «Втрачені ілюзії» та Гюстава Флобера «Виховання почуттів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://referats.qip.ru/referats/preview/95875/1>.
40. Товкачевський А. Література і наші народники / А. Товкачевський // Українська хата. – Київ, 1911. – № 9. – С. 417–433.
41. Українка Леся. Утопія у белетристиці / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Київ, 1997. – Т. 8. – С. 155–198.
42. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 31. – С. 45–119.
43. Франко І. Я. Кінцеві записки в староруських рукописах / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 166–170.
44. Франко І. Я. Наша поезія в 1901 році / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ : Наукова думка, 1982. – Т. 33. – С. 172–198.
45. Франко І. Я. Нове українське оповідання Марка Вовчка / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1981. – Т. 34. – С. 352–354.
46. Франко І. Я. Передне слово / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 33. – С. 144–145.
47. Франко І. Я. Правда чи містифікація / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 503–506.
48. Франко І. Я. Принципи і безпринципність / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1981. – Т. 34. – С. 360–365.
49. Франко І. Я. Причинки до критики джерел деяких староруських пам'яток / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 355–375.
50. Франко І. Я. Руська сатира на польську елекцію / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 35. – С. 150–156.
51. Франко І. Я. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1981. – Т. 34. – С. 7–347.
52. Франко І. Я. Старе й нове в сучасній українській літературі / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 35. – С. 91–111.
53. Франко І. Я. Українська література за 1899 рік / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1982. – Т. 33. – С. 10–17.
54. Франко І. Я. Ціна літературної праці / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 514–522.
55. Франко І. Я. Шевченко і Єремія / І. Франко // ЛН Вісник. – Львів, 1904. – Т. 26. – С. 172–177.
56. Чусшкова О. Про поняття оптимальної довжини терміна (на матеріалі економічної термінології) / О. Чусшкова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2008. – № 620. – С. 95–99.
57. Чумак О. Г. Структурно-компонентна організація фінансово-бухгалтерських терміносполучень в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1998. – 21 с.
58. Чупринка Г. Літературні вражіння / Г. Чупринка // Українська хата. – Київ, 1913. – № 6. – С. 345–347.
59. Шапран Д. Багатокомпонентні терміни в сучасній українській маркетинговій термінології: нормалізаційний аспект / Д. Шапран // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. / відп. ред. Л. О. Симоненко. – Київ : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 110–112.
60. Шерстюк Г. Новини нашої літератури / Г. Шерстюк // ЛН Вісник. – Львів, 1908. – Т. 42. – С. 449–457.
61. Франко І. Я. Ціна літературної праці / І. Франко // Твори : у 50 т. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 514–522.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ УКРАИНСКИХ ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИХ СТАТЕЙ НАЧАЛА XX В. С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЕЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СТРУКТУРЫ И ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В статье проанализирована терминология литературно-критических статей начала XX в. Целью исследования было описать особенности происхождения терминов и терминологического образования в текстах литературоведческих статей 1900–1920 гг. Для этого зафиксированы терминологические термины из статей выше указанного периода и на их примерах описаны основные способы терминологического образования, по которым формировались терминологические термины. Мы выделили морфологический, синтаксический и лексико-семантический способы с преобладанием морфологического в процентном отношении. Также в статье рассмотрены категории терминов с точки зрения их происхождения, где мы обнаружили термины, заимствованные из греческого, латинского, итальянского, французского, немецкого или английского языков, иногда с участием языка посредника. Кроме того, зафиксированы коренные термины и гетерогенные единицы, то есть те, которые образованы сочетанием коренного и заимствованного оснований. Количество литературоведческих терминов с точки зрения их структуры и происхождения представлено в процентном соотношении.

Ключевые слова: терминология; терминологическая лексика; литературоведческие термины; заимствованные термины; коренные термины; способы терминологического образования.

R. T. Zhanhazinova,

Danylo Halytsky Lviv National Medical University, Lviv, Ukraine

LITERARY TERMINOLOGY OF UKRAINIAN LITERARY CRITICAL ARTICLES OF THE EARLY XX CENTURY ACCORDING TO ITS DERIVATION STRUCTURE AND ORIGIN

The subject is genetic and structural features of literary terminological lexemes of this period.

Theme of article: literary terminology of Ukrainian literary critical articles of the early XX century according to its derivation structure and origin. The aim of the article is formulating the peculiarities of the origin and terminological formation in literary articles of the early XX century. Actuality of the theme is resulted in the necessity of advanced study of the origin and formation of terminological items in literary articles in the period of early modernism. Results of research can be applied during studying special courses of terminology or literature. The article analyzes the terminology of literary articles of the early XX century. We describe the basic methods of the terminology formation. We have identified morphological, syntactic and lexical-semantic methods. In the articles we analyzed, the abbreviation method is completely missing. The methods of terminology, which formed literary items, and function in modern Ukrainian language are described, terms categories from the standpoint of their origins are considered. We found terms borrowed from Greek, Latin, Italian, French, German or English, sometimes involving language mediator. Also recorded native terms and heterogeneous units. Most literary terminological lexemes founded in the articles of the early XX century, are borrowed from the other languages. However, Ukrainian original terminology occupies an important place. An interesting phenomenon is the combination of stems from different languages in one terminological lexeme, but such expressions are rare. Wordforming structure and origin of literary terminology is interesting phenomena for further studying of literary critical articles of different periods.

Keywords: terminology; terminological vocabulary; literary terms; borrowed terms; specific terms; and methods of terminology.

ОСОБЛИВОСТІ НАГОЛОШУВАННЯ ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ БУЗЬКО-ІНГУЛЬСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Питання особливостей наголошування лексем в українській діалектній мові порівняно із сучасною українською літературною мовою досліджені на сьогодні ще не остаточно. Свого часу на матеріалі слов'янських мов наголошування дієслів почав вивчати зачинатель української акцентології О. Потебня; на ґрунті української мови це питання дослідив, установивши певні закономірності в наголошуванні дієслівних основ, В. Русанівський; продовжив вивчення акцентуації цього класу слів на сучасному та почасти діалектному рівнях В. Винницький; історичний коментар щодо наголошування дієслів подав В. Складенко. Метою статті є з'ясування особливостей акцентування дієслів в українських говірках Бузько-Інгульського межиріччя порівняно із сучасним літературним наголошенням. У ході аналізу фактичного матеріалу з'ясовано, що у мовленні носіїв Бузько-Інгульського межиріччя трапляються лексеми, наголошування яких не є нормативним. Порушення акцентування пов'язане з чинниками зовнішнього та внутрішнього характеру. Висвітлення питань діалектного наголосу говірок Бузько-Інгульського межиріччя (як на прикладах дієслів та дієслівних форм, так і на прикладах інших класів слів) потребує подальшого опрацювання для вивчення цілісної системи наголошування лексем в українській мові.

Ключові слова: наголос; наголошування; акцентуація; акцентна парадигма; діалектний наголос.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки акцентологія – це розділ мовознавства, що вивчає природу, особливості й функції словесного наголосу в таких аспектах: вивчення процесу становлення українського наголосу у зв'язку з історичним розвитком мови (З. Веселовська, В. Складенко, В. Винницький); дослідження теоретичних питань наголосової системи української мови в порівняльно-історичному плані (В. Булаховський, В. Складенко, В. Задорожний, В. Гальчук, І. Гальчук, К. Тішечкіна, С. Пономаренко); систематизація наголосу літературної мови шляхом вивчення лексикографічних джерел, мови творів письменників, усного літературного мовлення (Л. Булаховський, З. Веселовська, Р. Міджин, А. Білоштан, В. Винницький, А. Зинякова, В. Желязкова); аналіз закономірностей наголошування різних частин мови (Л. Булаховський, В. Русанівський, Б. Пристай, К. Іваночко, М. Пилинський, Л. Гумецька, І. Керницький, В. Винницький, Г. Щербатюк, Н. Клименко, О. Романченко, М. Погрібний); пояснення дистинктивних функцій наголосу (В. Винницький); експериментальне дослідження словесного наголосу (Т. Бровченко); висвітлення деяких питань діалектного наголосу (П. Чучка, І. Матвіяс, Г. Клепикова, Я. Пура А. Очеретний, Д. Бандрівський) [2, с. 6].

Питання щодо вивчення особливостей наголошування лексем в українській діалектній мові порівняно із сучасною українською літературною

досліджені на сьогодні ще не остаточно. Тому й метою нашої статті є з'ясування особливостей акцентування дієслів в українських говірках Бузько-Інгульського межиріччя порівняно із сучасним літературним наголошенням.

Свого часу на матеріалі слов'янських мов наголошування дієслів та дієслівних форм на літературному, діалектному й історичному рівнях почав вивчати зачинатель української акцентології О. Потебня [5]; на ґрунті української мови це питання дослідив, установивши певні закономірності в наголошуванні дієслівних основ, В. Русанівський [6]; поглибив і продовжив вивчення акцентуації цього класу слів на сучасному та почасти діалектному рівнях В. Винницький [1; 2]; історичний коментар щодо наголошування похідних дієслів на *-iti* подав В. Складенко [7].

Дієслово, на відміну від інших частин мови, має досить своєрідну акцентуаційну систему. Тут існують певні закономірності як у наголошуванні інфінітивних форм, так і в дієвідмінюванні дієслів. Так, з'ясовуючи закономірності наголошування дієслівних основ, В. Русанівський зробив висновок про те, що під час визначення акцентного типу дієслова значну роль відіграє його належність до певного структурного класу, а також взаємовідношення різних наголошених форм у межах структурного класу основ. Коли цього виявляється

недостатньо, враховується також наявність суфіксів у дієслівних основах, походження дієслова, видова співвідносність дієслівних основ тощо [8, с. 303]. Науковець визначив три акцентних типи в межах парадигми класів основ дієслова:

1) I акцентний тип охоплює дієслова з постійним наголосом на дієслівному корені: *перепи'сувати, перепи'сую, перепи'суєш, перепи'суємо, перепи'суєте, перепи'суй, перепи'сував, перепи'сувала, перепи'саний; ді'яти, ді'ю, ді'єш, ді'ємо, ді'єте, ді'ї, ді'яв, ді'яла, ді'яний*;

2) до II акцентного типу належать дієслова, у яких зміна наголосу відбувається в межах суфікса основи: *боронува'ти, борону'ю, борону'єш, борону'ємо, боронува'в, бороно'ваний, борону'ючи, боронува'вши*;

3) III акцентний тип включає в себе чотири підтипи різнонаголошених дієслів:

– дієслова зі сталим наголосом на суфіксі основи в усіх формах, крім форм пасивного дієприкметника: *бува'ти, бува'ю, бува'єш, бува'ємо, бува'єте, бува'ї, бува'в, бува'ла*;

– дієслова, у яких у переважній більшості форм наголошується останній склад: *берегти', бережу', береже'єш, бережемо', бережете', бережи', бері'є, берегла'*;

– дієслова, у яких усі форми, крім 1-ї та 2-ї особи множини теперішнього часу, наказового способу й пасивного дієприкметника, мають наголос на суфіксі класу основи: *тка'ти, тчу, тчеш, тчемо', тчете', тчи, ткав, тка'ла, тка'ний*;

– дієслова, які в основі інфінітива і в 1-й особі однини теперішнього часу мають наголос на суфіксі основи, а в інших формах теперішнього часу і в пасивному дієприкметнику – на корені: *пусти'ти, пуцу', пу'стиш, пу'стимо, пу'стите, пусти', пусти'в, пусти'ла, пу'щений* [8, с. 306].

Загалом же В. Русанівський стверджував, що «різні дієслівні утворення й форми рідко мають в українській мові постійний наголос на якійсь певній морфемі» [6, с. 58]. Дієслів же зі сталим наголосом порівняно небагато. Найпоследовніше постійний наголос виявляє себе у формах дієслів докраного виду, що мають префікс *ви-*: *ви'бігти, ви'біжу, ви'біжиш, ви'біжемо, ви'біжи, ви'біжи*. Сталий наголос мають дієслова I дієвідміни із суфіксами *-ува-, -а-, -ну-, -і-*: *перепи'сувати, перепи'сую, перепи'суєш, перепи'суємо, перепи'суєте, перепи'сують, перепи'суй*. Змінний наголос має переважна більшість дієслів. Наголос може змінювати свою позицію в межах однієї морфемі, основи слова чи всього слова загалом (переходити на закінчення): *авансува'ти, авансува'в, авансую, авансуємо, авансований, авансуючи* (у межах суфікса *-ува-*); *пекти', печу', печеш, печемо', печуть, пік, пекла', пекли'* тощо [6, с. 59]. Отже, на думку науковця, система акцентування дієслів є досить складною.

В. Винницький акцентуацію дієслів проілюстрував на прикладах поетичної творчості письменників XIX ст.: «Наприклад, у поезії І. Франка вони [дієслова] вживаються з різним наголошуванням. Так, у 1-й особі однини простого майбутнього часу докраного виду деякі з них мають флективне (нормативне) акцентування: *ввійду', дійду'*. Однак

більшість дієслівних форм функціонує з паралельним наголосом – флективним і префіксальним або кореневим. Причому з двох дублетних наголосів переважає флективний, тобто літературний. Таке наголошування засвідчується у формах дієслів *зійду' і зійду, піду' і піду, прийду' і прийду...*» [2, с. 115–116]. Ці відхилення в літературному наголосі спричинені, на думку науковця, вживанням різних віршованих розмірів, різноманітною ритмічною організацією та структурою фраз, збереженням народного (коломицького) метра вірша, а також різними просодичними обставинами (ситуаціями), впливом південно-західної діалектної акцентуації дієслів тощо.

В. Склярєнко, досліджуючи історію становлення наголосу, писав про те, що ще в ранній балтослов'янській мові існувало три акцентні парадигми (а. п.) дієслів: баритонована (із нерухоною інтонацією на основі), окситонована (із нерухоною двоскладовою інтонацією, що охоплювала останній склад основи й наступний флективний склад) і рухома (із чергуванням наголосу між крайніми морфемами слова), які успадкувала праслов'янська мова. У праслов'янській мові дієслова, утворені від слів із баритонованою а. п., отримували баритоновану акцентуацію (на початкових складах): **b'aviti *b'avĩť*, від слів з окситонованою а. п. – окситоновану (на останньому складі): **b'oriti, *borĩť*, від слів із рухоною а. п. – рухома акцентуацію: **brođiti *brođĩť* [7, с. 327].

Свого часу К. Ганкевич, аналізуючи акцентуацію лексем малоруської мови, навів чималий ряд спеціальних коментарів, що виявляють особливості зміни наголошування дієслів та деяких дієслівних форм, а саме: а) *не'сти* (основа на *-т, -д, -с, -з, -п, -б, -в*) – *не'сиш, н'Б'с і не'слъ, не'сла, не'сло, але несу', несете', неси', нес Б'ть, несучій, несе'нь*; б) *печи'* (від *пекти* – основа на *-к і -ч*) – *пеку', пече'те, печи', печ Б'ть, пеку'чий, п'Б'къ і пе'кль, пекла', пекло', пече'нь, але пе'киш*; в) *кля'ти* (з основи *клен* – на *-н і -м*) – *кля'виш, кля'ть, кля'ла, кля'ло, кля'тий, але клену', клене', клене'те, клени', клен Б'ть, клену'чи*; г) дієслова з основою інфінітива на *-а* здебільшого є паракситонами (наголос на передостанньому складі): *клепа'ти, плеска'ти, але гн'Б'ватися, жа'ловати, мы'кати, пря'тати, тр'Б'пати* тощо; г) паракситонами переважно є й дієслова з основою на *-и*: *д'Бли'ти, хвали'ти, але в'Б'рити, пра'вити, т'Б'шитися, пусто'шити*; д) дієслова з основою на *-яти* мають незмінний акцент, за винятком *плы'ти і слы'ти* (*плыву', плыве'те, плыву'чий*); е) дієслова з основою на *-нути* мають здебільшого незмінний наголос на третьому з кінця складі, але є й чимало паракситонів, у яких наголос у часових формах змінюється: *горну'ти, двигну'ти, сягну'ти, схамену'тися*; е) дієслова з основою на *-Ѣти*, що зберігають *Ѣ* в усіх часових формах, як правило, є паракситонами і мають незмінний наголос, за винятком *ржа'вѢти, си'нѢти, си'вѢти*; ж) *купова'ти* – *купу'ю*; з) *да'ти* – *нада'ти, зада'ти, прида'ти, але вы'дати* [8].

Як відомо, у сучасній українській літературній мові існують єдині акцентуаційні норми, що склалися передусім на базі середньоаддніпрянської говірки південно-східного наріччя. Натомість між

українськими діалектами спостерігаємо суттєві відмінності в акцентуванні різних класів і форм слів. Ця особливість ґрунтується на специфічних ознаках українського наголосу – рухомості та нефіксованості, що не означає його довільності. Різномісність та рухомість наголосу пов'язані з процесом історичного розвитку української мови й мають відносний характер, бо протягом певного часу лексеми з нерухомим наголосом можуть перейти в тип із рухомим наголосом і навпаки, не порушуючи при цьому істотно загальної системи наголошування, а отже, забезпечуючи так її еволюцію. На зміну ж місця наголосу в словах та словоформах впливають чинники зовнішнього та внутрішнього характеру.

Простежимо особливості акцентування деяких дієслів у говірках Бузько-Інгульського межиріччя південно-східного наріччя. Досить часто в мовленні носіїв фіксуємо дієслова з таким наголошуванням: *б'ємо, б'єте* замість нормативного *б'ємо, б'єте* [3, с. 18]; *взяла, візьмеши, візьме* замість *взяла, візьмеш, візьме* [3, с. 31]; *гриземо, гризете* замість *гриземо, гризете* [3, с. 63]; *живемо, живе́те* замість *живемо, живете* [3, с. 87]; *зайдеши, зайдемо* замість *зайдеши, зайдемо* [3, с. 93]; *кльоємо, кльоєте* замість *кльоємо, кльоєте* [3, с. 124]; *краду, крадеши* замість *краду, крадеши* [3, с. 133]; *лємо, лєте* замість *лємо, лєте* [3, с. 141]; *п'ємо, п'єте* замість *п'ємо, п'єте* [3, с. 201]; *підемо, підете* замість *підемо, підете* [3, с. 116]; *прийдеши, прийде* замість *прийдеши, прийде* [3, с. 223].

Такі слова мають певну систему наголошування, тому для них, за можливістю, визначимо акцентуаційні типи (посилаючись на дослідження В. Русанівського) у межах відмінкової парадигми.

До першої акцентної парадигми належить лексема *крати* – двоскладове дієслово з приголосним кореня перед суфіксом – *ти*. Звідси *кра'сти, кра'ду, кра'деши, кра'де, кра'демо, кра'дете, кра'дуть* [3, с. 133].

До другої акцентної парадигми не можемо віднести жодної поданої нами вище форми.

До третьої акцентної парадигми належать такі лексеми: з акцентованим суфіксом *-ва* в основі інфінітива (за умови, якщо суфікс *-ва* в дієслівних формах однини й множини теперішнього часу випадає, то наголос переходить на закінчення), наприклад: *кльо'вати, кльою', кльоє'ши, кльоє', кльоємо', кльоєте', кльоють'* [3, с. 124]; двоскладові дієслова з нульовим суфіксом в основі інфінітива, що мають наголос на голосному кореня (флексивне акцентування в теперішньому часі), наприклад: *жи'ти, живу', живе'ши, живе', живемо', живете', живу'ть* [3, с. 87]; *пи'ти, п'ю, п'єши, п'є, п'ємо', п'єте', п'ють'* [3, с. 201]; лексеми, котрі у формі інфінітива мають кореневий наголос, а у формі теперішнього часу – флексивне акцентування, наприклад: *би'ти, б'ю, б'єши, б'є, б'ємо', б'єте', б'ють'* [3, с. 18]; дієслово *лити* в теперішньому часі вживається з постійними наголосом на закінченні, наприклад: *ллю, ллєши, ллє, ллємо', ллєте', ллють'* [3, с. 141]; особові форми інфінітива *взяти* в теперішньому часі мають кореневу акцентуацію, окрім першої особи однини, наприклад: *взя'ти, візьму', візьмеш, візьме, візьмемо, візьмете, візьмуть*; а у формі теперішнього часу жіночого,

середнього родів та у формі множини – флексивну, наприклад: *взяла', взяло', взяли'* [3, с. 31]; префіксальні утворення від інфінітива *йти* також у формі теперішнього часу мають кореневе наголошення в усіх особових формах, окрім першої особи однини, наприклад: *зай'ти, зай'ду', зай'деши, зай'де, зай'демо, зай'дете, зай'дуть'* [3, с. 93]; *під'ти, під'ду', під'деши, під'де, під'демо, під'дете, під'дуть'* [3, с. 116]; *прий'ти, прий'ду', прий'деши, прий'де, прий'демо, прий'дете, прий'дуть'* [3, с. 223]; дієслова з приголосним кореня перед інфінітивним суфіксом, що мають кореневе наголошування, в особових формах теперішнього часу вживаються із флексивною акцентуацією, наприклад: *гриз'ти, гризу', гризе'ши, гризе', гриземо', гризете', гризуть'* [3, с. 63].

Прокоментуємо акцентування ще кількох зафіксованих нами дієслів, у яких спостерігаємо хитання наголосу. Так, інфінітив *бу'ти* в усіх особових формах однини та множини майбутнього часу вживається з кореневим наголошуванням (колонний наголос на ґрунті праслов'янської та давньоруської мов): *бу'ду, будеши, буде, будемо, будете, будуть*, а в минулому часі – із флексивним: *був, була', було, були'*. У процесі історичного розвитку в українських говорах по-різному встановлюється акцентуація словоформ дієслова *бу'ти*. У південно-східних і північних діалектах форми майбутнього часу функціонують з акцентованим коренем (*бу'ду, будеши, буде, будемо, будете, будуть*), а минулого – із флексивним (*був, була', було, були'*). У південно-західних говорах фіксується вагання наголосу (*бу'ду, будеши, буде, будемо, будете, будуть*; *був, була', було, були'* і *був, була, було, були*) [1, с. 186]. Звідси й відповідне наголошування в певній кількості носіїв говірок Бузько-Інгульського межиріччя: *буду', буде'ши, буде', буде'мо, буде', будуть'; була, було, були* замість нормативних форм *буду, будеши, буде, будемо, буде, будуть; була', було', були'* [3, с. 25].

Неозначена форма дієслова *да'ти* в особових формах однини та множини теперішнього часу дійсного способу функціонує із флексивними наголошуванням (*дам, даси', дасть, дамо', дасте', даду'ть; дала, дало', дали*), а в наказовому способі – із кореневим (*да'ймо, да'йте*). В. Скляренко вважає, що флексивна акцентуація словоформ є давньою, фіксується пам'ятками XVI–XVIII ст. [7, с. 307]. Згодом, у процесі історичного розвитку, у південно-східних і північних діалектах нормативним стає флексивне наголошування, а в південно-західних закріплюється кореневе акцентуація, котра загалом не уніфікується з літературним (флексивним) наголошуванням і до сьогодні [1, с. 196]. Звідси й у мовленні деяких носіїв Бузько-Інгульського межиріччя: *да'ла, да'ло, да'ли* замість *дала', дало', дали'* [3, с. 68].

Наголошування інфінітивних форм *везти, вести, нести* в сучасних акцентологічних джерелах є суфіксальним (*везу', везе'ши, везе', веземо', везете', везуть'* [3, с. 29; 30; 172]). В. Скляренко стверджує, що в праслов'янській мові похідні дієслова на *-iti* були деномінативними, а їх наголошування є давнім, сформованим на слов'янському ґрунті [7, с. 307]. Проте згодом у різних говорах української мови

аналізовані дієслівні словоформи починають наголошуватися по-різному, а саме: у південно-східних діалектах продовжує функціонувати первинна суфіксальна акцентуація – *везти'*, *вести'*, *нести'*, а в південно-західних побутує кореневий наголос – *ве'зти*, *ве'сти*, *не'сти* [1, с. 212]. Кореневу акцентуацію поданих лексем маємо й у деяких носіїв говірок Бузько-Інгульського межиріччя замість нормативних форм – *везти'*, *вести'*, *нести'*.

Як бачимо, на зміну місця наголосу в поданих дієсловах впливає чинник зовнішнього характеру – міждіалектний контакт.

Отже, мовлення носіїв Бузько-Інгульського межиріччя з акцентуаційного погляду (на конкретних прикладах щодо наголошування деяких дієслів) не

завжди є нормативним. Читання в наголошуванні того чи іншого слова не ріже слух у побутовому мовленні, а в літературному є грубим порушенням чинних нині акцентуаційних норм. Порушення ж наголошування пов'язане з чинниками зовнішнього (міждіалектний контакт) та внутрішнього (у нашому випадку – необізнаність мовців із правилами акцентування слів) характеру. Саме тому висвітлення питань діалектного наголосу говірок Бузько-Інгульського межиріччя (як на прикладах дієслів та дієслівних форм, так і на прикладах інших класів слів) потребує подальшого опрацювання, перш за все, для вивчення цілісної системи наголошування лексем в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький В. М. Акцентуаційні етюди / В. М. Винницький. – Жовкля : Місіонер, 2004. – 282 с.
2. Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові / В. М. Винницький. – К. : Радянська школа, 1984. – 159 с.
3. Головашук С. І. Словник наголосів: понад 20 000 слів / С. І. Головашук. – К. : Наукова думка, 2003. – 320 с. – (Словники України).
4. Лінгвоукраїністичні розвідки в «Архіві слов'янської філології» В. Ягича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.npu.edu.ua/full_txt/MANLIN-2007/st%20155-193.pdf.
5. Потебня А. А. Ударение / А. А. Потебня. – К. : Наукова думка, 1973. – 167 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Радянська школа, 1977. – 64 с.
7. Складенко В. Г. Праслов'янська акцентологія / В. Г. Складенко. – К. : Українська книга, 1998. – 343 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 302–311.

А. А. Зинякова,

Николаевский государственный университет имени В. О. Сухомлинского, г. Николаев, Украина

ОСОБЕННОСТИ УДАРЕНИЯ ГЛАГОЛОВ В УКРАИНСКИХ ГОВОРАХ БУГСКО-ИНГУЛЬСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ

Вопрос особенностей ударения лексем в украинском диалектном языке в сравнении с украинским литературным языком исследованы сегодня еще не достаточно. В свое время на материале славянских языков ударение глаголов начал изучать А. Потебня; на материале украинского языка этот вопрос исследовал, определив закономерности в ударении основ глаголов, В. Русановский; продолжил изучение акцентуации этого класса слов на современном и изредка диалектном уровне В. Винницкий; исторический комментарий к ударению глаголов подал В. Складенко. Цель статьи: определить особенности ударения глаголов в украинских говорах Бугско-Ингульского междуречья в сравнении с современным литературным ударением. В процессе анализа фактического материала определено, что в речи носителей Бугско-Ингульского междуречья фиксируются лексемы, ударение в которых не нормативно. Нарушения в ударении некоторых глаголов связаны с факторами внешнего и внутреннего характера. Изучение вопросов диалектного ударения говоров Бугско-Ингульского междуречья (как на примерах глаголов и его форм, так и на примерах других частей речи) требует дальнейшего детального изучения.

Ключевые слова: ударение; акцентуация; акцентная парадигма; диалектное ударение.

А. А. Zinyakova,

Mykolajiv national university named after V. O. Suchomlynskiy, Mikolajiv, Ukraine

FEATURES OF EMPHASIZING THE VERBS IN THE UKRAINIAN DIALECTS BY BUG AND INGUL AREA

The issues of features of emphasizing lexemes in Ukrainian dialectal speech in comparison with the modern Ukrainian literary language have not been studied completely to date. At the time, the emphasizing of verbs on the material of the Slavic languages began to study the pioneer of Ukrainian Accentology O. Potebnya; this issue was investigated by V. Rusaniivskiy on the material of the Ukrainian language by setting certain patterns in the emphasizing of verbal stems; V. Vynnytskyi continued to study the accentuations of this class of words in the modern and partly dialectal levels; V. Sklyarenko gave a historical comment on the emphasizing of verbs. The aim of the article is: to find out the features of the verbs in the Ukrainian dialects by Bug and Ingul area in comparison with modern literary

emphasis. Due to the empirical analysis we found out that in the speech of native speakers of Bug and Ingul area there are some lexemes with not normative emphasizing. Violation of accentuation is associated with the factors of external and internal nature. Coverage of issues of dialectal accents of dialects of Bug and Ingul area (as in the examples of verbs and verb forms, and the examples of other classes of words) requires further research to study the integral system of the emphasizing words in the Ukrainian language.

Keywords: *stress; emphasizing; accentuation; accent paradigm; dialectal accent.*